

УДК 159.942.2:159.932:78

ПСИХОЕМОЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ СПРИЙМАННЯ МУЗИКИ

Наталія Тимків

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: natalya.tymkiv@gmail.com*

Охарактеризовано психологічні особливості впливу музики як виду мистецтва на емоційно-особистісну сферу людини. Розглянуто головні питання психології слухового сприймання, зокрема сприймання музичних творів. На основі теоретичного аналізу висвітлено специфіку системи “слухач–музика”. Проаналізовано напрями теоретичних і практичних досліджень процесу сприймання музики. Виявлено основні характеристики психічного образу, який виникає у процесі сприймання. Описано когнітивну, комунікативну та регулятивну функції слухового сприймання. Охарактеризовано етапи процесу музичного сприймання, особливості формування музичних образів та складність сприймання музичного змісту, закладеного композитором. Досліджено значення просторово-часових характеристик процесу звучання музичного твору для формування слухового образу. Окреслено та проаналізовано роль емоційної реакції у процесі музичного сприймання.

Ключові слова: сприймання, психічний образ, музика, відображення, звук.

ВСТУП

Актуальність. У сучасній соціокультурній діяльності людини спектр використання музики є досить широким. Жодний розважальний, пізнавальний, розвивальний, рекреаційний захід не може обійтися без музичних фрагментів. Звуки як комунікаційні сигнали несуть людині безцінну інформацію. Саме тому людей здавна цікавили властивості звуків, закономірності їхнього отримання, передачі та сприймання.

Специфіка музики полягає у відображенні важливих внутрішніх аспектів життя, зокрема, через розкриття внутрішнього світу людини, через втілення в музичних образах суспільно важливих і типових людських переживань, ідей, почуттів тощо. Величезна сила впливу музики у тому, що вона найбільш тонко, проникливо і яскраво виражає переживання людини, їхнє становлення, динаміку, розвиток. Сприймаючи музику, повинен відбуватись і зворотний процес. У переживанні (в думках, почуттях, уявленнях), викликаному музикою у слухача, своєрідно “відтворюються” певною мірою явища дійсності, однорідні з тими, які спричинили виникнення цього музичного образу в композитора.

Проблему сприймання музики вивчали музикознавці, психологи, фізіологи та соціологи. У психологічній науці значне місце займають праці Б. Теплова, який тлумачить сприймання музичного твору як складний процес, в якому єдино представлені емоційний та інтелектуальний бік. Сучасні дослідження сприймання музики свідчать про визнання його як складного процесу, в якому сукупно представлено зміст музичного матеріалу з особливостями особистості. Ця єдність і

зумовлює явище музичного переживання з усіма специфічними і характерними особливостями.

Музичний твір лише тоді благотворно впливає на людину, коли вона здатна адекватно (відповідно до композиторського задуму) його сприйняти, володіє навичками музичного сприймання, має певний рівень естетичної реакції та розвинені почуття. Тобто для сприймання музичного твору на художньому рівні потрібний вихід особистості на принципово вищий рівень естетичного переживання. Ці питання вивчали Л. Виготський, Е. Генекен, С. Лангер, А. Лосєв.

Дослідженню музичного сприймання на акустико-фізіологічному рівні, а також в аспекті його цілісності, визначенню передумов художньо-естетичного переживання присвячено праці І. Догеля, В. Келера, О. Костюка, Е. Курта та інших учених.

Вирішенням проблеми музичного простору і визначенням психологічних особливостей його сприймання в музичних творах займалися Б. Ананьєв, Г. Гельмгольц, О. Костюк, Є. Назайкінський, В. Носуленко, Г. Тарасов.

Об'єктом нашого дослідження є емоційна сфера особистості.

Предмет – емоційне сприймання музики.

Мета – проаналізувати напрями теоретичних і практичних досліджень сприймання музики, вплив музики на емоційну сферу людини.

СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ СИСТЕМИ “МУЗИКА–СЛУХАЧ”. Вивчення сприймання музики умовно можна поділити на два напрями: експериментальні психофізіологічні дослідження (аналіз органічних реакцій слухача під час сприймання музики чи її окремих компонентів (наприклад, акордів), які фіксують приладами) та власне психологічний напрям. Фізіологічний вплив музики є значним, і його потрібно враховувати не лише, коли застосовують музичну терапію, але й тоді, коли музичний твір повсякденно транслюють по радіо чи телебаченню.

Органічні реакції слухача, які фіксують електроенцефалограмою, електрокардіограмою та іншими точними засобами зводяться до так званих елементарних відчуттів (задоволення–незадоволення, збудження–гальмування, напруга–розрядка), тоді як зміст музики наповнений емоціями вищого порядку (радість, сум), поняттями, наочними образами.

У процес сприймання органами відчуття структури музичного твору входить інформація про власне фізичні його елементи – про висотну лінію і мелодію (підйоми, спуски, стрибки), про загальний характер метра і ритму (швидка чи сповільнена пульсація, рівний ритмічний рух чи переривчастий), про інструментальні тембри і про тембровий характер (акустичне забарвлення) звуків, про темп і динаміку. Відтак дослідник має справу з безпосередньо чуттєвим сприйманням музики, а не з розумінням її змісту.

Здатність почути рух мелодії, гармонічну та тематичну будову, співвідношення драматургічних вершин і кульмінацій, засвоїти цілісність форми всього твору за контрастування чи автономності його окремих компонентів – усе це є необхідними умовами для адекватного сприймання музики [3, с. 340].

Однією зі специфічних рис музики є її здатність втілювати емоційний світ людини. Незвичайна сила впливу музики створює можливість її використання для впливу на людей, пробуджуючи відповідні відчуття і настрої. Але емоційна насиченість музики не виключає її багатих пізнавальних можливостей. Музика здатна

виразити не лише настрої, але й думки людини, розмірковування про життя, ставлення до світу. Процес сприймання цього різноманітного змісту є складним. Він відрізняється низкою особливостей, які зумовлені як специфічною природою музичного мистецтва, так і формами його існування у суспільстві. Відтворення конкретного звучання дійсності відіграє допоміжну роль у реалізації задуму автора (композитора), не дає наглядного образу конкретного предмета чи речі [4, с. 35–36]. Зважаючи на це, художню інформацію, закладену в музичному творі, набагато складніше сприймати, ніж інформацію, закладену в творах інших видів мистецтва (наприклад, живопис, література). Крім того, музика належить до тих видів мистецтва, де між творцем і слухачами є посередник – виконавець. Творча інтерпретація твору, харизма особистості виконавця, особливості його манери – все це впливає на ставлення людей до музики.

Ще однією особливістю сприймання музики її емоційне інспірування (від лат. – *inspiro* – надихати, запалювати, збуджувати, окриляти), особлива активність впливу звуку на людину загалом. З одного боку, сприймання музики має активний, творчий характер. Ця активність призводить до того, що слухач сам стає виконавцем. Доволі часто можна спостерігати, як вийшовши з кінотеатру чи концертного залу, люди наспівують уподобану мелодію, відтворюють щойно почуте. Пісня, що прозвучала по радіо, телебаченню, на концерті тощо, стає надбанням щоразу більшої аудиторії, яка активно її інтонує; і чималу роль відіграє її подальше виконання в побуті, в колі знайомих. Слухач стає виконавцем, починається “ланцюгова реакція” трансформації об’єкту впливу музики в його суб’єкт. З іншого боку, сприймання музики може мати пасивний характер. Існують випадки, коли сприймання музичного твору відбувається без зосередженої уваги і здійснюється як певна фонові діяльність. Відтак музика, як один із найвпливовіших видів мистецтва, є водночас мистецтвом, що, на перший погляд, потребує мінімальних затрат для свого сприймання.

ПСИХОЛОГІЯ СЛУХОВОГО СПРИЙМАННЯ. Основним у вивченні сприймання є поняття психічного образу. У психологічній літературі психічний образ (образ сприймання) розуміють як суб’єктивне відображення предметів і явищ об’єктивної дійсності, що забезпечує регуляцію поведінки і діяльності людини. Структура і зміст психічного образу формуються у процесі функціонування і тісної взаємодії трьох підсистем психіки: когнітивної, комунікативної і регулятивної.

Б. Ломов наголошує на багаторівневому характері психічного відображення, виділяючи три головні рівні: сенсорно-перцептивний, рівень уяви та рівень понятійного або вербально-логічного мислення. Незважаючи на протилежність образної і понятійної форм психічного відображення, структура образу визначається тісним взаємозв’язком усіх трьох рівнів відображення. Адже для того, щоб у людини сформувався образ, який би забезпечував їй можливість адекватної взаємодії із зовнішнім середовищем, необхідні не лише дані органів відчуття, але й здатність розкрити їхнє значення, виявити суттєве, загальне, закономірне в цих даних [1, с. 9].

Психічний образ характеризується багатомірністю (нелінійність відображення фізичної реальності), цілісністю, предметністю і полімодальністю. Цілісність образу сприймання забезпечує відповідну стійку впорядкованість його властивостей. Найсуттєвіший внесок у вивчення властивості цілісності сприймання зробила гештальтпсихологія. Однак цілісність образу сприймання вона розглядала лише як дещо зумовлене законами свідомості. Насправді ж цілісність образу сприймання,

впорядкованість і структурованість його властивостей – наслідки відображення зовнішньої об'єктивно існуючої цілісності та впорядкованості об'єктів, які сприймають.

Слухове сприймання виконує когнітивну, комунікативну та регулятивну функції. Когнітивна функція пов'язана з виявленням характеристик цілісності сприймання звуку і предметності образу. Щоб вивчити предметність слухового образу, потрібно акцентувати увагу на проблемі сприймання звуків як уособлених у просторі й у часі об'єктів. Сприймання простору нерозривно пов'язане із сприйманням часу [1, с. 80]. Просторове сприймання – здатність слухової системи локалізувати звукові об'єкти у просторі, проводити аналіз усього комплексу характеристик, необхідних для сприймання об'єктів. Динамічні або часові характеристики принципово значимі для формування слухового образу, оскільки протяжність процесу звучання у часі є специфічною ознакою стимулу слухової модальності: звуків нульової тривалості у природі не існує.

Комунікативна функція. Формування комунікативної підсистеми психіки і реалізація її функцій відбувається у процесі спілкування людини з іншими людьми. Оскільки саме у спілкуванні люди обмінюються своїми образами й уявленнями, то сам процес спілкування тісно пов'язаний із процесом формування образу [1, с. 138]. Слухова система людини розвивалась як головний засіб забезпечення спілкування і взаємодії між людьми, тому комунікативна функція є знаковою для слухового сприймання.

Регулятивна функція. Будь-який акт психічного відображення, зокрема сприймання, спрямований на забезпечення регуляції поведінки та діяльності індивіда, які організують його оптимальну взаємодію з навколишнім середовищем. Регуляція поведінки та діяльності людини через звуковий вплив відбувається на двох рівнях, які відрізняються ступенем “безпосередньої” участі звуку, що сприймають у детермінації слухових процесів [1, с. 170]. Ступінь задіяння в регулятивні процеси механізмів прийняття рішення є критерієм виділення рівня “безпосередності” звукового впливу. Принципове значення в акустичному середовищі для регуляції поведінки діяльності людини мають компоненти слухового впливу, які визначають емоційно-оцінні характеристики слухового образу. Саме тому регулятивну функцію звукового впливу, пов'язану з орієнтацією людини в навколишньому середовищі, необхідно аналізувати, враховуючи емоційну основу музичного сприймання.

ЕМОЦІЙНА ОСНОВА МУЗИЧОГО СПРИЙМАННЯ. Музичне сприймання – різновид естетичного сприймання. Воно має водночас властивості, які притаманні сприйманню мистецтва загалом та які зумовлені специфікою музики як виду мистецтва. Музичне сприймання виникло в процесі освоєння музичного мистецтва. Воно є результатом тривалого суспільно-історичного розвитку людської особистості. За багатотисячолітній період свого розвитку музичне сприймання зумовило виникнення оригінальної системи інформативних засобів – носіїв музичного змісту. Щоб досягнути ці засоби, реципієнт повинен мати такі ж оригінальні індивідуально-психічні якості, які називаються музичністю.

Музичне сприймання – це один із видів музичної діяльності, який об'єднує музичну творчість, музичне виконання та сприймання музичних творів.

Процес музичного сприймання можна умовно поділити на такі етапи:

I. Сприймання – початкове, орієнтовне, емоційно-образне відображення музичного твору в його об'єктивній цілісності й розмаїтті.

II. Сприймання – перелом змісту музичного твору крізь призму творчих можливостей та індивідуального досвіду слухачів у процесі емоційно-образного відображення його об'єктивної цілісності та розмаїття.

III. Сприймання – емоційно-образне відображення музичного твору в його цілісності й розмаїтті, збагачене індивідуально-особистісним ставленням слухача [2, с. 56].

Проблеми емоційного сприймання музики досліджено у працях багатьох учених і науковців, зокрема Л. Виготського, В. Авдеева, Л. Веккера, Л. Дорфмана.

Музика як різновид мистецтва здатна відтворювати ті морально-етичні проблеми, які хвилюють людину, а отже, – викликати емоційний відгук у слухача. Головним носієм музичної інформації і музичної мови є музичні інтонації, які мають свої закономірності. Точних відповідностей між ними та явищами навколишнього середовища в житті не існує, але незважаючи на це, елементи музичної мови цілком доступні сприйманню.

У музичному сприйманні емоційна реакція особливо важлива, адже без неї практично неможливо досягнути музичний зміст. Елементарні носії змісту – музичні інтонації, у процесі розвитку музичного мистецтва, як оригінального комунікативного засобу, перетворились якоюсь мірою в аналогії елементарних емоційних станів, в які так часто впадає людина.

Під час сприймання музики музично-слухові відчуття трансформуються у свідомості в процеси, яким людина може надавати ціннісного значення. Такою здатністю володіють і окремі звуки, і, тим більше, системи звуків, які організовані за інтонаційним принципом та мають складну мелодійну, гармонійну та інші організації. У змісті музичних образів відображаються особливості ціннісних орієнтацій слухача. Отже, переживання нерідко виникають у відповідь на ставлення людини до тієї чи тієї цінності. Наближення до цінностей викликає позитивні переживання, віддалення – негативні.

Аналізуючи динамічну структуру музичного сприймання та рівні його адекватності, треба розрізнити такі сторони цього процесу: емоційно-естетичний відгук, слухова диференціація звукового потоку й асоціативно-зорова активність уяви слухача. Емоційна реакція – найсуттєвіша характеристика музичного сприймання. Виникаючи, вона міняє поведінку людини, її настрої і думки, стає на час прослуховування панівною тенденцією в її психічній діяльності [3, с. 339]. Водночас вона є співпереживанням певного образотворчого змісту твору, а не емоційного самовираження особистості. Специфічність музичних емоцій полягає у тому, що вони не лише супроводжують перцептивний процес, а й водночас є його компонентом; в їхній динамічності, що пов'язана із часовим розвитком звукового полотна музичного твору; їхній естетичній насиченості.

ВИСНОВКИ

Музика постійно вбирає в себе весь культурний досвід людини, переробляє та передає його з допомогою своїх засобів. Праці сучасних дослідників про сприймання музики свідчать про визнання його як складного процесу, в якому зміст музичного матеріалу злитий воедино з особливостями особистості. Ця єдність і зумовлює явище музичного переживання.

Метою нашого дослідження було проаналізувати напрями теоретичних і практичних досліджень сприймання музики, а також виявити особливості впливу музики на емоційну сферу людини.

До особливостей системи “слухач–музика” належать: складність сприймання художньої інформації, закладеної у музичному творі; емоційне інспірування; особлива активність впливу звука на людину загалом. Сприймання музики може бути активним і пасивним процесом.

У психології сприймання музики центральним є поняття психічного образу. Структура і зміст психічного образу формуються у процесі функціонування і тісної взаємодії трьох підсистем психіки: когнітивної, комунікативної і регулятивної. Принципово значимими для формування слухового образу є просторово-часові характеристики процесу звучання музичного твору. Регулятивна функція слухового сприймання полягає у забезпеченні регуляції поведінки та діяльності індивіда, які сприяють оптимальній взаємодії з навколишнім середовищем.

Отже, сприймаючи музику, людина не лише виражає своє емоційне “я”, але й пізнає її емоційний зміст. У свідомості людини відображається звуковий матеріал, відтворюються переживання, образи й думки, які композитор вклав у цей матеріал. Для розуміння музики необхідна складна пошукова аналітично-синтетична робота свідомості, спрямована на виділення та об'єднання головних елементів звукового полотна твору, їх осмислення шляхом активізації емоційно-образних асоціативних комплексів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Носуленко В. Психология слухового восприятия. М.: Наука, 1988.
2. Остроменский В. Восприятие музыки как педагогическая проблема. К.: “Музична Україна”, 1975.
3. Художественное восприятие. Сборник. Л.: “Наука”, 1971.
4. Цукерман В. Музыка и слушатель. Опыт социологического исследования. М.: “Музыка”, 1972.

PSYCHOEMOTIONAL SPECIFICITY OF MUSIC PERCEPTION

Nataliya Tymkiv

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko str., 41, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: natalya.tymkiv@gmail.com*

The psychological features of influence of music are described as to the type of art on the emotional-personality sphere of a person. The basic questions of psychology of auditory perception are considered, in particular perception of pieces of music. On the basis of theoretical analysis the specificity of the system “listener–music” is reflected. Directions of theoretical and practical research of the process of music perception are analysed. Basic descriptions of psychical appearance which arise up in the process of perception are found out. Cognitive, communicative and regulative functions of auditory perception are considered. The stages of process of musical perception, features of forming of musical appearances, and complications of perception of musical maintenance, stopped up a composer, are described. The value of spatio-temporal descriptions of the process of sounding of

piece of music is considered for forming of auditory appearance. A role of emotional reaction in the process of musical perception are outlined and analysed.

Key words: perception, psychical appearance, music, reflection, sound.

ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ВОСПРИЯТИЯ МУЗЫКИ

Наталья Тымкив

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. П. Дорошенко, 41, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: natalya.tymkiv@gmail.com*

Охарактеризованы психологические особенности влияния музыки как виду искусства на эмоционально-личностную сферу человека. Рассмотрены основные вопросы психологии слухового восприятия, в частности восприятие музыкальных произведений. На основе теоретического анализа отражена специфика системы “слушатель–музыка”. Проанализированы направления теоретических и практических исследований процесса восприятия музыки. Обнаружены основные характеристики психического образа, который возникает в процессе восприятия. Рассмотрены когнитивную, коммуникативную и регулятивную функции слухового восприятия. Охарактеризованы этапы процесса музыкального восприятия, особенности формирования музыкальных образов, и сложности восприятия музыкального содержания, заложенного композитором. Рассмотрено значение пространственно-временных характеристик процесса звучания музыкального произведения для формирования слухового образа. Очерчена и проанализирована роль эмоциональной реакции в процессе музыкального восприятия.

Ключевые слова: восприятие, психический образ, музыка, отображение, звук.

Стаття надійшла до редколегії 8.09.2011

Прийнята до друку 22.09.2011